

Received / Geliş
17.07.2017

Article History
Accepted / Kabul
11.09.2017

Available Online / Yayınlanma
15.10.2017

TURKISH COFFEE IN JEAN BAPTISTE VANMOUR PAINTINGS

JEAN BAPTİSTE VANMOUR'UN RESİMLERİNDE TÜRK KAHVESİ¹

Neşe ARDA ONAR²

Abstract

Turkish coffee was portrayed by western painters in the 18th and 19th centuries as a drink and a sociological symbol that occupies an important place in the daily lives of the Turks. Jean Baptiste Vanmour, Jean-Léon Gérôme, Carle Van Loo and Pierre-Désiré Guillemet. Vanmour came to Istanbul in 1699 with the French Ambassador Marquis de Ferriol and spent 38 years in Istanbul. The artist, Recueil de cent estampes representant differentes nations du Levant 1714, is a gravure sequence depicting different religions, living in the Ottoman Empire, Greece, Wallachia and Hungary. Vanmour's paintings are interpreted as fragments of the 18th century Ottoman experience. During the time he lived in Istanbul, the artist closely examined and admired Turkish culture. Vanmour's paintings are important in terms of questioning the sociological symbol of Turkish coffee, being a drink in the daily life of the Turks. Turkish coffee has become an important symbol of the concept of "hospitality" which has an important place in the traditions and customs of the Turks as well as entering the table as a treat.

Keywords: Turkish Coffee, The Turks, Daily Life, Jean-Baptiste Vanmour.

Özet

Türk Kahvesi, 18. ve 19. yüzyıllarda Batılı ressamlar tarafından, Türklerin günlük yaşamlarında önemli bir yer tutan içecek olarak ve sosyolojik bir simge olarak resmedilmiştir. Jean Baptiste Vanmour, Jean-Léon Gérôme, Carle Van Loo, Pierre-Désiré Guillemet gibi sanatçıların resimlerinde Türk Kahvesi temaları görülmektedir. Vanmour da Fransız Elçisi Marquis de Ferriol maiyetinde 1699'da İstanbul'a gelmiş ve 38 yıl İstanbul'da yaşamıştır. Sanatçının, Recueil de cent estampes representant differentes nations du Levant 1714, (Levant'ın Çeşitli Milletlerini Tanıtan Yüz Gravürlük Derleme), adlı eserinde Osmanlı, Yunanistan, Eflak ve Macaristan'daki farklı dinleri, yaşayanları resmettiği gravür dizisi bulunmaktadır. Vanmour'un resimleri 18. yüzyıl Osmanlı yaşantısının fragmanları olarak yorumlanmaktadır. Sanatçı, İstanbul'da yaşadığı süre içinde Türk kültürünü yakından incelemiş ve hayranlık duymuştur. Türk Kahvesi'nin Türklerin günlük yaşamında bir içecek olmaktan ziyade sosyolojik simgesinin sorgulanması açısından Vanmour'un resimleri önemlidir. Türk Kahvesi, ikram olarak sofralara girmesinin yanı sıra Türklerin gelenek ve göreneklerinde önemli yer tutan "misafirperverlik" kavramının da önemli bir simgesi haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kahvesi, Türkler, Günlük yaşam, Jean-Baptiste Vanmour.

¹ Bu çalışma, 18-20 Mayıs 2017 tarihleri arasında Antalya'da Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. nardaonar@outlook.com

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Jean Baptiste Vanmour' un resimlerindeki Türk Kahvesi temasını, kahvenin Türklerin günlük yaşamlarında ne kadar önemli olduğunu ve toplumsal bir simge haline geldiğini resim çözümlemeleriyle birlikte ele almaktır.

Vanmour, en kapsamlı olarak Auguste Boppe tarafından Boğaziçi Ressamları başlığı altında ele alınırken, Gül İrepoğlu ve Eveline Sint Nicoolas tarafından da Rijksmuseum koleksiyonundaki resim serisi ile ele alınmıştır. Bu seride III. Ahmet dönemi İstanbul ve Osmanlı yaşantısının fragmanlarına, farklı milletlere ait kıyafetlere ve insan tiplerine yer verilirken Levni ile ortak özellikleri ve farklı yönleri de ortaya konulmuştur.

Türk Kahvesi ise, Emine Gürsoy Naskali, Beşir Ayvazoğlu, Pera Müzesi Kahve Molası Sergisi ve Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği tarafından ele alınırken 2015 yılında en güncel ve kapsamlı olarak Kemalettin Kuzucu ve Sabri Koz'un yayınında ele alınmıştır. Hem Türk Kahvesi hem de Vanmour yayınlarda farklı yönleriyle çalışılmasına rağmen çalışmamızda amaçlandığı düzeyde derlenerek hiçbir yerde ele alınmamıştır.

Jean Baptiste Vanmour'un Resimlerinde Türk Kahvesi başlıklı çalışmada, Vanmour' un İstanbul'a geliş sürecinden burada geçirdiği zaman, Türk kültürünü Türklerle yaşayarak çözümlemesi, özellikle günlük yaşam sahnelerine verdiği önemden dolayı Türklerin kahve törenlerini en ince detayına kadar resmettiği görülmektedir.

Sanatçının Türk Kahvesi'nin ele aldığı toplam üç resmi bulunmaktadır. Üç resimde de gerçeğe uygun olarak kahve içmenin birden fazla kişi tarafından gerçekleştiği ki bu resimlerde ya kahve içen bir hanım ve ona kahve servisi yapan bir hizmetçi, ya bir loğusa töreninin merkezinde ocağa kaynak kahveler, ya da Harem günlük yaşamının da bir parçası olan kahve içen kadınlar yer almaktadır.

18. yüzyılda yabancı bir ressamın Türk topraklarında yaşayarak, Türklerle aynı havayı soluyarak ve aynı sofraya oturarak bu kültüre birebir şahit olması ve yaşadıklarını gerçeğe uygun olarak tuvaline dökmesi, onu özgün kılan bir özelliktir. Örneğin, Vanmour'un Riksmuseum'daki koleksiyonuna bakıldığında pek çok mekân ve kişi tasvirlerinin gerçeğe uygun resmedildiği görülmektedir. Özellikle III. Ahmet'in elçi kabul sahnelerinde 18. yüzyıl minyatür sanatçısı Levni'nin kompozisyonları ile olan büyük benzerliği de Batılı bir ressam olarak sanatçının özgünlüğünü desteklemektedir. Levni sarayda yaşayan bir ressamdır, fakat Vanmour bir elçi ressamıdır ve her iki sanatçının da herkesin giremediği elçi kabul törenlerindeki tasvirleri neredeyse teknik haricinde aynıdır.

Hem Harem de yani iktidar ve hiyerarşi merkezli bir yapıda, hem de sıradan günlük yaşam sahnelerinde Türk Kahvesi'nin aynı törensellikte sunulması, Vanmour' un fırçasından Osmanlı kültürünün bir yansımasıdır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyolojik yapısında Türk Kahvesi'nin toplumsal bir simge olduğunu, Türk gelenek ve göreneklerinin olmazsa olmazı olan *misafirperverlik* kavramının da önemli bir yansımasıdır. Kahve ikramı ritüeline uygun olarak resimlerde kullanılan tepsiler, fincan zarfları ve kahve ocağı gerçeğe uygun biçimde resmedilmiştir. Osmanlı Hanedanı'na ait bu tarz objeler günümüzde Milli Saraylar Müzesi Koleksiyonu'nda ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

Resim 1. *Tophane İşi Kahvedan ve Fincan* (Kuzucu, 2015)

Resim 2. *Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'a ait Avrupa işi zarflı fincan takımı.* Fincan ve zarflarda Refia Sultan yazmaktadır. 19.yüzyıl Milli Saraylar Koleksiyonu, Env.no.47/19

Resim 3. *Gümüş-mercan fincan zarfı*, Osmanlı, 19. yüzyıl, Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu

Resim 4. Sadberk Hanım Müzesi'nin 35. kuruluş yıldönümüne özel bir sergiden, 17. ile 20. yüzyıl arasında Osmanlı topraklarında ya da Osmanlı pazarı için Avrupa'da üretilmiş değerli taşlarla ve mine işçiliğiyle bezeli fincan zarfı.

Tadı Acıdır, Hatırı Kırk Yıldır

“Bu fincanı siz İstanbul'a gönderiniz; orada her şeye bir kulp takarlar!”³

Keçecizade İzzet Molla

18. yüzyılın ilk yarısı, Osmanlı ile Avrupa arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin modernleşme evresi kazandığı bir dönem olması açısından önemlidir. Bu dönemde, Batı ile diplomatik ilişkilerin hızlanmasına bağlı olarak; bilim, teknoloji ve kültür alanında da etkileşimler yaşanmış, Arapça ve Farsça klasiklerin çevirileri yapılmış, kitaplıklarda Batı tarzındaki bilim ve felsefe kitaplarına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa'ya gönderilen Osmanlı elçileri, sadece Avrupa'nın örf, adet ve kültürleri hakkında rapor hazırlamakla kalmayıp, edebiyat ve görsel sanatlarda da önemli izler bırakmışlardır. Avrupa'ya giden Osmanlı elçilerinin götürdüğü armağanlar ve Fransız elçilerin yanında gelen ressamlar tarafından betimlenen sahneler ile Avrupa'da Osmanlı kültür ve motiflerine ilgi artmıştır (Renda, 2003).

Turquerie olarak adlandırılan Avrupa'da Türk modası akımı, operadan baleye, edebiyattan müziğe ve görsel sanatlara, Türk karakterlerinin ve melodilerinin kullanıldığı bir kültürel saha yaratmıştır. 18. yüzyılda İstanbul'a yerleşen ve Boğaziçi ressamı (*peintres du Bosphore*) olarak anılan Türk modasının gerçek temsilcileri olan Avrupalı ressamların çoğu elçilik işlerinde çalışmış, manzaralar, günlük yaşam sahneleri ve kıyafet resimleri yapmışlardır. Bunlardan en önemlileri Jean-Baptiste Vanmour'dur (Renda, 2003, Boppe, 1998).

Vanmour, Fransız elçisi Marquis de Ferriol mahiyetinde İstanbul'a gelerek, günlük yaşam sahnelerini, kabul törenlerini resmetmiştir. Bunun yanı sıra İsveç Büyükelçisi Gustaf Celsing ve Hollanda Büyükelçisi Cornelis Calkoen gibi elçiler de ressama sipariş vermişlerdir. Vanmour, Osmanlı kabul törenlerini, İstanbul manzaralarını, Türk gündelik hayatı ve giysilerini gerçekçi olarak betimlemesi ile tanınmaktadır (Renda, 2003).

³ Ayvazoğlu, B. (2011). *Kahveniz Nasıl Olsun Türk Kahvesinin Kültür Tarihi*. İstanbul. Kapı Yayınları.

Türklerin günlük yaşamını resmeden Vanmour' un ilgisini çeken konular arasında Türk Kahvesi de vardır. Kahvenin Avrupa'da algılanışı başta, Yemen ve Türkiye'deki algıya paralel olarak bir eğilim gösterse de kahve sıhhi faydalarından dolayı tutulmuştur. Kral XIII. Louis döneminden itibaren yetişen şair, yazar ve düşünürlerin yetişmesi kahve ile ilişkilendirilmiştir. Kahveyi Fransa'da ilk içen kişi 1644 yılında XIII.Louis olduğu bilinmekle birlikte, Voltaire, Balzac, Rousseau gibi pek çok bilim adamının da kahve tutkunu olduğu söylenmektedir. Fransız Devrimi'nin önemli kahramanı H.G.R. de Mirabeau, kahveyi "beyin içkisi" olarak adlandırmaktadır. İmparator Napoleon'un hastalandığında kahve içtiği zaman doktoruna, ağrılarının dayanılabilir hale geldiğini söylemesi de kahvenin Avrupa'da ne kadar önemli bir içecek olduğunu göstermektedir. Bunun dışında; Fransız aydınlanmasının öncülerinden Fontanelle' nin seksen yıl boyunca günde birkaç defa kahve içtiği ve hiç hastalanmadığı bilinmektedir (Kuzucu, 2015).

Kahvenin Yemen'de tüketiminin yaygınlaştığı 16. yüzyıl Osmanlı'nın altın çağına rastlamaktadır ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in Kutsal Emanetleri İstanbul'a getirmesinden hemen sonra kahve, Müslüman tacirler tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Türklerin kahve çekirdeğinin kavrulup öğütülmesinden sonraki aşamalarında kendi damak zevklerine göre uyguladıkları yöntemleri diğer toplulukların da benimsemesi sonucunda "Türk Kahvesi" kavramı ortaya çıkmıştır.

Daha sonra İmparatorluk içeceğine dönüşen Türk Kahvesi, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda devlet erkânıyla birlikte toplantılarda olmaza olmaz bir içecek haline gelmiştir (Kuzucu, 2015).

Doğu'nun Batı'yı etkileme sürecinde kahvehanelerin rolü büyüktür. Kahve, ilk defa Doğu'ya giden gezginler tarafından Avrupa'ya getirilmiştir.

İlk önce bir tür ilaç olarak değerlendirilmiş daha sonra da uyku kaçıracı özelliğinden dolayı giderek aranan bir içecek haline gelmiştir. Avrupa'da ilk kahvehane, 1630 yılında Venedik'te açılmış daha sonra Londra'da moda haline gelmiş ve 1700lerde de bu kentteki kahvehane sayısı beş yüzü bulmuştur. 1669 yılında Süleyman Ağa'nın padişah elçisi olarak Fransa'ya gidişi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan birkaç kişinin Fransa'da bulunması, kahvenin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Giden elçi ve seyyahların bavullarında fincanlarını ve cezvelerini götürmeleri ve Batılı meslektaşları karşısında kahve içmeleri, Türk Kahvesi'nin yaygınlaşmasında ve Türklere özgünlüğünün artmasında önemli rol oynamıştır (Kuzucu, 2015, Germaner, 2008).

Resim5. Antoine Ignace Melling "Kahvehane" Voyage Pittoresque de Constantinople, 19. yüzyıl başı(Kahve Molası, 2014).

Soylu kişilerin öğleden sonra birbirlerini kahve içmeye davet etmeleri, XV. Louis'in metresi Madame Pompadour'un, Carle Van Loo' ya yaptırdığı ve muhtemelen kendisinin modellik ettiği düşünülen “Bir Zencinin İkram Ettiği Kahveyi Alan Sultan” tablosunu resmetmesi ve bir *Kahve Methiyesi*' nin yazılması, 18. yüzyılda kahvenin gündelik yaşamda ne kadar yaygınlaştığını göstermektedir (Germaner, 2008).

1734 yılında Alman bestekâr Johann Sebastian Bach'ın “*Kahve Kantati*” operasında kahve tutkunu bir kız ve babasının öyküsü anlatılarak, opera ile o dönemde Avrupa'da yaygın olan kadınların kahve içmemesi gerektiği anlayışı yıkılmak istenmiştir.

18. yüzyılda Avrupa'da kahve, saraylı-aristokrat kesimin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Avrupalılar, günlük yaşamlarının olmazsa olmazı olan fino köpeği ya da Çin porseleni gibi kahveyi de yanlarından ayırmamışlardır. Avrupa saraylarında kahve içilen mekânların oryantal tarzda döşenmesi ve kahve için özel fincan takımlarının bulunması, Avrupalıların Osmanlı modasına kendilerini ne kadar kaptırdıklarının göstergesidir (Kuzucu, 2015).

1835 yılında Lady Pardoe, sıcak ve koyu Türk Kahvesi'ni içtikten sonra, Avrupalıların iki yüzyıldır Türk Kahvesi pişirmelerine rağmen hala öğrenemediklerinin çok acıklı olduğunu belirtmektedir (Kuzucu, 2015, Pardoe, 2004).

Lady Pardoe'nin bu sözünden anlaşıldığı üzere Türk Kahvesi'nin pişirilme şekli sadece Türklere özgüdür ve pişirilmesi deneyim gerektirir. Bu durum da Avrupalıların Türk Kahvesi'ne olan merak ve ilgisini arttırmış, Jean Baptiste Vanmour'un dışında Carle Van Loo, Pierre-Désiré Guillemet, ve Jean Auguste Dominique Ingres gibi ressam da Türklerin günlük yaşamının önemli bir ritüeli olan Türk Kahvesi'ni resmetmişlerdir.

Harem kadınlarının kahve içerken resmedilmesi, Oryantalist ressamların tercih ettiği konular arasındadır. Eski İstanbul evlerinde kahve ikramı çok önemlidir. Bunun için özel tasarlanmış kahve takımları, fincanlar, zarflar, cezveler ve kahve ikramına hizmet eden kahveci kızlar bulunmaktadır. Kahve takımlarının tasarımları, zarafet ve zenginliğin göstergesidir. Kahve ikram törenlerindeki en önemli malzeme *sitil* adı verilen, tombak, gümüş, pirinç ya da bakırdan yapılan bir tür küçük mangaldır (Gürsoy Naskali, 2001, Germaner, 2008).

Sitilin kenarlarından geçirilen üç uzun zincir, en üstte bir halkada birleşmektedir ve kahveyi taşıyan kişi bu halkadan tutarak servis yapmaktadır. Sitilin içinde kül ve üzerine konan kor parçaları yer almaktadır. Bu küllü ateşin üzeri delikli bir kapakla kapatılmakta, kahve cezvesi de bunun üzerine konmaktadır. Leyla Saz'ın saray anılarında anlattığına göre, kızlardan biri bu sitili taşıırken, diğer kahveci kız da altın ya da gümüş kakma zarflara konmuş ince porselen fincanları getirmektedir. Kahve servisi, ipek ya da kadife örtü örtülü tepsiler ile yapılmaktadır. Bu örtüler, sırma ya da inci işlemelidir ve bir ucu mutlaka tepside aşağı sarkmaktadır. Kahve servisine hizmet eden üçüncü kız da fincanlara kahve doldurarak tek tek alıp fincanları zarflarına yerleştirmektedir. Sonra da zarfın altını işaret parmağıyla, kenarını da başparmağıyla tutarak konuklara önceden ikram edilen reçelden hemen sonra küçük bir bardak su ile ikram etmektedir. Kahve sunumunun bu kadar nizami şekilde gerçekleşmesi de bu törenin zengin ve varlıklı aileler tarafından yapıldığını göstermektedir (Germaner,2008, Kahve Molası, 2014).

17. yüzyıldan itibaren yabancı seyyahların anılarında ve gravürlerinde kahvehane tasvirleri ve kahve ikramı ritüeline sıkça rastlanmaktadır (Kahve Molası, 2014).

Thevenot, Türk Kahvesiyle ilgili olarak:

“ ...Bu içecek siyah renkli ve acıdır, biraz da yanık kokar. Ağız yakabilir korkusuyla küçük yudumlarla içilir, öyle ki bir kahvehaneye girdiğinizde çok hoş bir hüpürdetme musikisi kulağınıza çalınır. Bizim Fransız tüccarlar çalışırken

akşam bir veya iki fincan kahve içerler... Ondan içmek istediklerinde, sırf o iş için yapılmış ve ibrik adını verdikleri bir kap almakta, bunu suyla doldurarak kaynatmaktadırlar; kaynadığında suyun içine hemen hemen üç fincan için bu tozdan tepeleme bir kaşık dolusu ilave etmektedirler. Bu da kaynadığında hemen ateşten çekmekte veya karıştırmaktadırlar. Aksi takdirde taşacaktır, çünkü çok hızlı yükselmektedir ve böylece on veya on iki taşımlik kaynamadan sonra, boyalı bir tahta tepsiyle dizdikleri porselen fincanlara dökmekte ve size kaynar halde getirmektedirler. Türklerin yaşadığı ülkelerde ister fakir, ister zengin olsun günde iki veya üç fincan kahve içmeyen yoktur ve bu kocanın karısına temin etmek zorunda olduğu ihtiyaç maddelerinden biridir” söylemektedir.”

Erkekler arasında kahve ikramı ev dışında özel bir toplantı mekânıyken, kadınlar arasında ise ev içinde ve haremde törensel bir mekân yaratmıştır. Kahvenin İstanbul'a geliş tarihi 1519'dur, fakat 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaşmıştır. Yabancı gezgin ve ressamların da kahvehanelere yoğun ilgisi vardır. İstanbul'daki ilk kahvehane, 1554 yılında Halepli Hakem ve Suriyeli Şems tarafından Tahtakale'de açılmıştır (Kuzucu, 2015, Germaner, 2008, Ayvazoğlu, 2011).

Osmanlı erkeklerinin günlük yaşamı, cami, ev ve iş yeri arasında geçmekteyken, 16. yüzyıl sonunda Ramazan ayı boyunca geceleri de açık olan mahalle kahvehanelerinin açılmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Mahalle kahvehanelerinin dışında, destan ve mani okuyan saz şairlerinin toplandığı semai kahvehaneleri ve tulumbacı kahvehaneleri, çarşıların çevresinde yoğunlaşan esnaf kahvehaneleri, sanatkar ve oyuncuların gittiği oyuncu loncası kahvehaneleri açılmıştır. D'Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler adlı eserinde, İstanbul'da konum olarak manzarası güzel olan sokak ve caddelere köşk tarzında inşa edilen kahvehanelerin olduğunu söylemektedir. D'Ohsson'dan aşağı yukarı yüz yıl sonra da Edmondo de Amicis, İstanbul'un her yerinde kahvenin içilebildiğini, Galata ve Serasker kulesinin (Beyazıt Kulesi) tepesinde mezarlıklarda, vapurlarda, berber dükkânlarında, hamamlarda, çarşılarda, sadece *kahveci* diye seslendiğinizde üç dakika sonra dumanı tüten bir kahvenin önünüzde hazır olduğunu söylemektedir (Germaner, 2008).

Resim 6. Bir Osmanlı kahvehanesi önünde kahve ve nargile tiryakileri (Sebah Joailler'in fotoğrafından, 19.yüzyıl Emin Nedret İşli Koleksiyonu (Kuzucu, 2015).

İstanbul'daki kahvehaneler, kendi içlerinde gruplara ayrılmaktadır. Bunlar, yazlık ve kışlık yerli kahvehaneler, yazlık açık hava ve kır kahvehaneleri ve seyyar kahvehanelerdir. De Amicis'in söz ettiği seyyar kahvehanelerde kahveciler oturabilecekleri bir yer seçerler müşterilerini de alçak taburelere oturturlardı, bir mangal ve kahve takımlarını koydukları bir kutu onlar için yeterliydi. Rıfat Uzman'ın "Kahvehane Mimarisi" adlı makalesine göre kışlık kahvehanelerde kapıdan girince kundura için bir pabuçluk, sonra bir meydan, bu meydanın etrafında bir köy evinin konuk odası gibi yirmi beş otuz santim yüksekliğinde ve seksen santim derinliğinde kerevetler vardır. Bunların arkasında bir ocak ve yanlarında duvar içinde kapalı dolaplar bulunmaktadır. Ocağın bulunduğu köşenin karşısındaki köşede, iki basamaklı dar bir merdivenle çıkılan ve cami maksurelerine benzeyen etrafı parmaklıklı ve kerevetli bir baş sedir vardır. Bu özel köşe sedirleri, ayrıcalıklı kahve müdavimleri için ayrılmıştır. Bu eski kahvehanelerde, alçıdan yapılmış müzeyyen başlıklı ve yaşmaklı bir zarif ocak vardır. Bunun sağ ve solunda duvarın içine yapılmış delik adı verilen etrafı kabartma alçı nakışlı raflar yer almaktadır. Deliklerin içinde fincanlar ve zarflar sıralanmaktadır. Deliklerin yakınında duvar içinde tahta kapılı dolaplarda çubuklar ve marpuçlar yer almaktadır. Amadeo Preziosi'nin kalem ve suluboya ile yaptığı 1854 tarihli "Bir Türk Kahvehanesi Constantinople" resminde kahvehanenin ortasında fiskiyeli havuz ve çevresindeki kerevetlerde bağdaş kurmuş, nargile, kahve ve çubuk için figürler betimlenmiştir (Germaner, 2008).

Bu kahvehaneler dışında İstanbul gibi büyük şehirlerde Kafkasya ve Balkanlar ve Rusya'dan gelen göçmelerin ve farklı vasıflardaki kişilerin toplandığı kahvehaneler de vardır. 1877-78'de Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Bulgaristan'ın yarı bağımsızlığını kazanması üzerine İstanbul'a göç eden Ragıp Ağa, Eyüp'te bir kahvehane açmış ve 20. yüzyılda burası yabancıların da uğrak noktası olan Pierre Loti Kahvehanesi adını almıştır (Kuzucu, 2015).

Jean- Baptiste Vanmour ve Türk Kahvesi

Jean-Baptiste Vanmour⁴, 1671 yılında sanatçılarıyla ünlü Fransız Flandr'ndaki Valenciennes'de doğmuştur. Vanmour'un babası Simon, ünlü bir marangoz sanatçıdır ve kent kayıtlarında da onun ve ailenin diğer fertlerinin çalışmalarından sıkça söz edilmektedir (Boppe, 1998).

Sanatçının, 1690 yılında ressam olarak Valenciennes'de etkin olduğu bilinmektedir ve dokuz yıl sonra İstanbul'a seyahatinden önceki eğitimine dair bir bilgi ulaşılamamıştır. Onun kökeni, özgün yanları ve deneyimleri hakkında bilgi edinebilmek için ancak; Rijksmuseum'daki Calkoen koleksiyonu başta olmak üzere, sanatçıdan kalan eserlerin incelenmesi ve 17. yüzyıl sonlarında Valenciennes'deki resim dünyası hakkında bilinenlerin değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Vanmour'u ressam olarak ön plana çıkaran en önemli şey, Türklerin günlük yaşamının bir fragmanı olarak yorumlanan Calkoen'un resim grubudur. Vanmour, bu resimlerde İstanbul'da edindiği eskizlerden yararlanmıştı (Renda, 2003).

Vanmour, Fransız Elçisi Marquis de Ferriol maiyetinde elçi ressamı olarak 1699'da İstanbul'a gelmiş ve otuz sekiz yıl İstanbul'da yaşamıştır. Sanatçının, *Recueil de cent estampes representant differentes nations du Levant 1714*, (Levant'in Çeşitli Milletlerini Tanıtan Yüz Gravürlük Derleme), adlı eserinde Osmanlı, Yunanistan, Eflak ve Macaristan'daki farklı dinleri, yaşayanları resmettiği 100'den fazla küçük resimlerden oluşan gravür dizisi bulunmaktadır. Bu yayın, aynı zamanda 18.19.yüzyıl kitapları

⁴ Araştırmalarda sanatçının adı, Van Mour, Van Moor, Vanmoor gibi değişik şekillerde karşımıza çıkmakla birlikte, Valenciennes il yıllıkları ile nüfus kayıtlarını baz alarak yaptığı araştırması ile sanatçının hayatını resmi evraklarla gün yüzüne çıkaran Seth Gopin, adın resmi kayıtlarda geçtiği gibi yazılmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştür (Gopin, 1994).

ve porselenlerdeki Türk kıyafet çizimleri için bir model kitap olması açısından önemlidir (Renda, 2003).

Vanmour'un resmettiği konular, saray çevresi ve görevlileri, resmî kabul sahneleri ve törenler, padişah portreleri, gözleme dayalı ve ekip çalışması gravürler, Türk Saray görevlilerinden oluşan gravür dizisi ve Osmanlı halkının giyim tarzlarından oluşan çalışmalar, toplu figürleri bir araya getirerek yaptığı çizimler, Osmanlı günlük yaşamı, kadınlar, kahve, loğusa ve düğün törenleri, mimari ve manzaralardır.

Yalnızca *elçilerin huzura kabul* törenlerinde o mekânda bulunduğu için önceden hazırlanmış mimari çizimler bulundurulur, Hükümdar ve Valide Sultan portreleri ise yanlarına giremediği için şematiktir. Vanmour'un *Recueil de cents estampes*'ta yayınlanan tek figürleri Osmanlı İmparatorluğu'nda erkek ve kadınların giydiği giysiler için model oluşturmuştur. Başka ressam da 18.ve 19. yüzyılda bu modellerden faydalanmıştır. Vanmour, İstanbul'da uzun süre yaşadığından dolayı gözleme dayalı objektif tarzda resimler yapmış ve özellikle kadınların giysileri konusunda sokak ve ev kıyafetleri arasındaki çizgiye hep sadık kalmıştır (Renda, 2003).

19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda kadınlar, boş vakitlerini evlerde ya diğer kadınlarla birlikte oturarak, ya da bir Türk odasındaki tek mobilya olan duvara dayalı divanlarda veya bir tandırın başında hikâye anlatarak, yün eğirerek ya da el işi, nakış yaparak geçirmekteydiler. Genel olarak bu dönemdeki ev hayatı, Müslüman kadınlar gibi gayrimüslim kadınlar için de aynıdır. Vanmour'un resmetmeyi sevdiği ev içi sahnelerinden biri de kahvenin Osmanlı günlük yaşamında ve özel günlerde bile ne kadar vazgeçilmez olduğunu gösteren "*Bir Türk Kadınına Loğusa Ziyareti*" tablosudur⁵ (Renda, 2003).

Resim 7. Jean Baptiste Vanmour, *Bir Türk Kadınına Loğusa Ziyareti*, Tuval Üzerine yağlıboya, 55,5x90cm Rijksmuseum Koleksiyonu SK-A 2003(Renda, 2003).

Burası bir haremın içi ya da yeni doğum yapmış bir Türk kadınının odasıdır. Kendisi, bir sedirin üzerine konmuş şiltelerden ibaret yatağında yatmaktadır. Üzerinde de

⁵Bu resim, Rijksmuseum Koleksiyonu'nda No.XXI(SK-A2003)Katalog 37 olarak yer almaktadır. Rijksmuseum'daki *Büyükelçi, Sultan ve Ressam: İstanbul'da Huzurda* sergisinin araştırmaları sırasında Rijksmuseum arşivlerinde bulunan bir belgeye sayesinde ortaya çıkan ve açıklamaya sahip resimlerden biridir(Renda, 2003).

bizdekilere benzeyen bir sayeban yer almaktadır. Türklerin bütün yatakları bu tarzda dekore edilmektedir. Oda boyunca uzanan sedirde, loğusayı tebrik etmeye gelen kadınlar oturmaktadır. Bu sırada bir köle, yatağın ayakucundaki mangalda kahve pişirmektedir. Mangalda kahve pişirme geleneği Türk Kahvesi'nin bir ritüelidir. Diğeriyse köşede, kahveden sonra ikram edilen şerbeti hazırlamaktadır. Üçüncü köle de misafirlerin yüzüne ve ellerine sürülen ve içinde su bulunan, uzun boynu delikli bir şişe taşımaktadır. En son köle de kapağı delikli bir kabın içinde yanan tütüsü, dumanı hanımlara doğru gelecek şekilde dolaştırmaktadır. Bir Türk evindeki loğusa töreni burada tüm ayrıntılarıyla, gelenek, görenek, örf, adet gereği yapılması gereken ne varsa yapılmıştır. Ritüel bir kahve ve şerbet ikramıyla başlayıp, sonra kokulu su ve tütüsü sunumuyla sona ermektedir. Gelen ziyaretçilerin loğusa kadına hediyeler ise duvarda asılı olan mendillerdir (Renda, 2003).

Kompozisyonundan da anlaşıldığı üzere loğusaya özel dekorasyon, atmosfer, ikramlar, kimin nerede durup nereye oturacağına kadar tüm detaylar Vanmour'un fırçasında yeniden hayat bulmuştur. Mangal ateşinde kahve ikram etmek ve telveli kahve içme biçimi dünyada sadece Türklere özgü bir adettir.

Bu nedenle kahve için mangallar, sitiller ve kahve takımları tasarlanmış, bunların günlük yaşamdaki uygulamaları ise günümüzde de görülmekle birlikte Vanmour'un resimlerinde de açıkça görülmektedir.

Resim 8. Jean Baptiste Vanmour, *Ermeni Evi*, 18. yüzyıl, 38,5x60cm Tuval Üzerine yağlıboya, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Oryantalist Resim Koleksiyonu(Renda, 2003).

Resim 9. *Ermeni Evi*'nden ayrıntı.

Vanmour'un ikinci resmi de "Ermeni Evi" tablosudur. Bu sahne de Vanmour'un ayrıntıyla betimlediği bir ev içi sahnelerinden biridir. Kahve içmek ve fal baktırmak ritüeli harem yaşantısının önemli bir parçası olduğu için sanatçı, *Ermeni Evi* adlı harem sahnesinde ev içi sahnelerinin merkezinde yer alan oturan kadınlar ve onların kahve ritüeline hizmet eden hizmetçileri resmetmiştir (Germaner, 2008).

Merkezde zengin bir iç mekânda bir grup kadın resmedilmiştir. Üç kadın ayakta durmakta ve kahve ikramı ritüeline hizmet etmektedir. Sedirde oturan çocuklu bir kadın ve diğer kadınlar kahve içmekte ve fal bakmaktadır. Kadınların giysileri 18. yüzyıl modasına uyan kakum kürklü kaftanlar ve açık yakalı entarilerden oluşmaktadır. Serpuşlarının etrafında renkli kumaşları sarık gibi dolamışlar ve incilerle süslemişlerdir. Vanmour burada erotizmden uzak bir günlük yaşam sahnesini betimlenmiştir. Türklerin kahve servis geleneklerine uygun olarak kahve tepsisini tutan, lokum ve kahve ikramı yapan ayrı kişilerdir. Bu sahnede de görülebileceği üzere Türk Kahvesi ikramı törensel bir atmosfer içinde gerçekleşmektedir.

Vanmour'un Vanmour'un *Recueil de cent estampes representant differentes nations du Levant tirees sur les tableaux peints d'apres nature* adlı albümündeki "Sedirde Kahve İçen Türk Kızı" adlı ele aldığımız son resminde bağdaş kuran bir kadın ve ona kahve ikramı yapan hizmetli bir kadın resmedilmiştir. Bağdaş kuran kadının üzerindeki kıyafet, 18. yüzyıl modasına uygun olarak ince bürümcük gömlek, kutnu bir iç kaftan, altın tokalı kemer ve kakum kürklü kırmızı dış kaftandan oluşmaktadır.

Resim 10. Jean Baptiste Vanmour, Sedirde Kahve İçen Türk Kızı, 18. yüzyıl (Germaner, 2008).

Resim 11. Sedirde Kahve İçen Türk Kızı'ndan ayrıntı.

Vanmour, iç mekân betimlemelerine uygun olan bu sahnede de diğer resimlerinde olduğu gibi mekân atmosferine, giysilere ve kahve ikramı törenine gerçekte olduğu şekliyle, sadık kalmıştır. Vanmour'un bu resmi aslında ressamı bilinmeyen ama kahve deyince ilk akla gelen resimlerden biri olan "Kahve İçen Hanım" tablosunun da ilham kaynağı olmuştur.

Burada ressam Vanmour'dan farklı olarak arkası izleyiciye dönük, ayakta duran ve bir elinde tabak diğerinde kahve ibriği tutan hizmetkârı soldan tablonun sağına almış, onun yerine elinde sadece bir tabak tutan diz çökmüş yüzü izleyiciye dönük bir hizmetkâr figürü yerleştirmeyi tercih etmiştir (Germaner, 2008)

Resim 12. Corneille de Bruyn, Reizen van Cornelis de Bruyn, Delft, 1698, pl.34.

Resim 13. Anonim, Kahve İçen Hanım, 101,5x112cm, tuval üzerine yağlıboya, Sevgi ve Doğan Gönül Kol. İstanbul (Germaner, 2008).

Kadının kıyafetleri Vanmour'daki gibi 18. yüzyıl modasına uygundur. Ancak etrafındaki renkli örtüler ve incili hotozu büyük ve abartılı bir tasarıma sahiptir. Burada hanımın boynundaki kolye ve başındaki hotozu, Hollandalı gezgin Cornelis de Bruyn'un ilk kez 1698 yılında basılan Reisen van Cornelis de Bruyn adlı kitabındaki serpuşlu kadın resminden kopyalanmıştır. Bu durumda resmi yapan sanatçı kadının pozvari duruşuyla giysilerini Vanmour'dan, takılarını ve baş tuvaletini de Cornelis de Bruyn'dan almıştır (Germaner, 2008).

Vanmour, Batılı bir ressam olarak uzun yıllar İstanbul'da yaşamış ve Batı gözüyle Doğu'ya tanıklık etmiştir. Vanmour'un Rijksmuseum'da bulunan bazı resimleri, kendisiyle aynı dönemde yaşayan Levni ile büyük benzerlikler göstermektedir. Vanmour'un kendisi ile aynı dönemde yaşayan ve aynı sarayda çalışan Levni ile birlikte çalıştığına dair belge olmasa da her iki sanatçı da III. Ahmet'in yaşantısını, törenlerini ve 18. yüzyıl Osmanlı yaşantısını resmetmişlerdir. Vanmour'a hem diplomatlar tarafından sağlanan olanaklar, hem de İstanbul'da uzun yıllar yaşamış olması onun, Osmanlı saray yaşantısını ve geleneklerini en doğru biçimde yansıtan tek Batılı ressam olmasını sağlamıştır (Renda, 2003).

Vanmour'un resmettiği ve Calkoen koleksiyonunda bulunan en sıra dışı ve güncel konulardan biri, çağdaş röportaj örneği olarak kabul edilen Patrona Halil'i resmettiği "*İsyancıların Öldürülmesi*" tablosudur. Bu tablo, sanatçının ilk defa imzasını attığı bir çalışma olması açısından önemlidir (Renda, 2003, Boppe, 1998).

Vanmour, İstanbul'da kaldığı süre içinde Doğuların evlerine misafir olmuştur. Atölyesi de zarif sosyete tabakanın buluşma noktası haline gelmiştir. Elçiler sık sık onu çalışırken seyretmektedirler. Bu dönemde Türk gibi giyinme modası başladığından sanatçı, atölyesinde portrelerini yaptığı kişileri Doğu kostümleri içine yerleştirmektedir. Vanmour, uzun süre Doğu'da yaşadığı için diğer Avrupalıların giremediği yerlere girmiş ve resim yapabilmıştır. Bu sahneler banyoda veya süslenirken gösterdiği Türk kadınlarının olduğu küçük oda içi sahneleridir. Sanatçının 17 Ekim 1719 tarihli günlüğünde "*Bir Fransız ressamı Ekselanslarına Türk Kadınlarını banyoda ve dans ederken gösteren bazı eskizler getirmiş, elçi de bu tabloların kendisi için bitirilmesini istemiştir.*" Yazmaktadır (Boppe, 1998).

27 Kasım 1725 tarihinde Vanmour, "*Kral'ın Doğu'daki Ressamı*" unvanını almıştır. Sanatçı, 9 Kasım 1726 ve 28 Şubat 1728'de de yazdığı mektuplardan cevap alamayınca son olarak 14 Şubat 1730'da Bakanlığa yazdığı bir mektupta maddi sıkıntı çektiği ve bunun için desteğe ihtiyacı olduğu yazmaktadır:

"Efendim, bugün siz aziz efendime, kendilerine göndermiş olduğum tabloyu aldıklarında vermiş oldukları sözü hatırlatma cüretini gösteriyorum. M.de Villeneuve'ün Efen'i Valiaht Kralın doğumu nedeniyle hazırladığı kutlama törenlerindeki çalışmalarımın başarısından duyduğum mutluluk, kendilerine, 1725 yılında göndermekle beni onurlandırdıkları, Kral'ın Doğu'daki ressamı unvanını yanı sıra söz verdikleri aylık gelirin gönderilmesini diliyorum. Eğer bu yardımı alabilirsem, Türklerin gelenek ve yaşam biçimleri konusundaki çalışmalarım için gerekli harcamaları karşılayabileceğim. Bahsettiğim bu tür tablolar şimdiye kadar hep ilgiyle karşılandı... Şunu da ilave etme cüretini bağışlayın Efendim, benden önce hiçbir ressam bu türde benim kadar özenle çalışmadı ve bu ülkede yapayalnız ve artık önünde çalışmak için uzun yılların kalmadığı bir yaşta olduğumdan, elimden çıkacak son işler için istediğim yardımı hak ettiğimi sanıyorum."

Sanatçıya böyle bir yardım yapıldığına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Vanmour, altmışaltı yaşında İstanbul'da ölmüştür ve Mercure de France'ın Doğu muhabiri: "*Fransa elçisi, bütün elçilik mensubunu cenaze törenine gönderdi. Bütün Fransız*

kolonisi de oradaydı. Galata'daki RR.PP.Jesutes Kilisesi'ne, Baron de Salagnac'ın yanına gömüldü.” diye yazmıştır (Boppe, 1998).

Sonuç

Jean- Baptiste Vanmour'un bir elçilik ressamı olarak İstanbul'a gelmiş ve orada yaşamış olması, Osmanlı toplumunun günlük yaşamını ve diplomatik törenlerini büyük ölçüde objektif olarak resmetmesine olanak tanımıştır. Resmi törenlerin yanı sıra Osmanlı toplumuna ait dini törenler, Mevlevi dervişlerinin ayinleri, kadın ve erkek portreleri, harem sahneleri ve kadınların günlük yaşamlarına ait iç ve dış mekân sahneleri, okulun ilk günü, loğusa törenleri gibi konuları da gözlem gücüyle resmetmiştir. Fakat tüm resimlerinden farklı olarak sadece Patrona Halil tablosuna imza atmıştır ve sanatçının tek imzalı eseri budur. Günlük yaşam sahnelerinin önemli bir parçası olan Türk Kahvesi de Vanmour'un resmettiği konular arasındadır. Türk Kahvesi sadece bir içecek olarak sofralara girmekle kalmamış, adeta toplumsal bir mesaj ya da simge haline dönüşmüştür. Sosyolojik bir tema olan Türk Kahvesi resimlerinde genellikle kadınlar ev içinde ya da haremde, nerede olursa olsun mutlaka günün belirli bir bölümünü kahve içerek geçirmektedirler. Hamamdan sonra keyif amaçlı, loğusa törenlerinde, misafir geldiğinde, günlük olarak Türk Kahvesi tüketimi her dönemde görülmektedir. Türk Kahvesi'nin mekânsal anlamda işlev kazandığı yerler kahvehanelerdir. Bu mekânlar insanların toplanma yeri adeta kültürel etkileşimin önem kazandığı yerlerdir. Kahve tüketiminin yaygınlaşmasında da çok önemli bir payı vardır. Dış mekânlarda erkekler kahvehanelerde, iç mekânlarda da kadınlar ev ya da haremde, hamamda Türk Kahvesi tüketmektedirler ve her iki durumda da Türk Kahvesi Osmanlı toplumunun olmazsa olmazıdır. Bu alışkanlık, Osmanlı toplumuna gelen yabancıların, seyyahların, elçilerin, gezginlerin ve sanatçı zümresinin de dikkatini çeken konular arasındadır. İstanbul'a seyahat etmeyen sanatçılar, Türk Kahvesi'nin önemini Lady Montagu'nun mektuplarından ve diğer kaynaklardan duyarken, İstanbul'a seyahat edip orada yaşayan sanatçılar ise Osmanlı kahvehanesinde oturmuş, Türk Kahvesi'nin pişme aşamasından masalara ikramına kadar öyküsüne şahit olmuşlardır. Vanmour da bunlardan biridir. Türk Kahvesi'ni ele aldığı üç resminde de Osmanlı toplumundaki törenselliğe uygun olarak kahve servisi yapan bir hizmetçi, kahve ikram edilen bir hanımefendi ya da kadınlar topluluğu ve ortada kahve ocağı yer almaktadır. Her üç resimde de Türk geleneklerine göre kahve ikramı yapılmıştır. Vanmour'un İstanbul'da yaşamış olması ve Osmanlı toplumuyla aynı mekânları paylaşması, onun objektif bir bakış açısıyla resim yaptığını gösterirken (giremediği mekânlarda önceden yaptığı eskizlerden yararlanması hariç), Batı'nın erotizm merkezli harem ve hamam sahneleri ile çelişmektedir. Vanmour'un resimlerindeki Türk Kahvesi sahnelerine bakıldığında da İstanbul'da yaşayan Batılı bir sanatçının günlük yaşamda şahit olduğu kamuya açık ve kapalı mekânlarda önemli bir içecek olan Türk Kahvesi ritüelini gerçekten de Türk adetlerine göre resmettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ayvazoğlu, B.(2011). *Kahveniz Nasıl Olsun*.İstanbul: Kapı Yayınları
- Boppe, A.(1998). *XVIII.Yüzyıl Boğaziçi Ressamları*.(N.Y.Celbiş, çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.Yayınları.
- Gopin, S.(1994). *Jean Baptiste Vanmour a painter of Turqueries*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Rutgers University.New Jersey.
- Renda, İ.G.(2003). *Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı Jean- Baptiste Vanmour*, İstanbul: Koçbank Yay.
- Gürsoy Naskali, E.(2011). *Türk Kahvesi Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Kahve Molası Kütahya Çin ve Seramiklerinde Kahvenin Serüveni*.(2014). İstanbul: Pera Müzesi Kitaplar Dizisi

- Kuzucu, K. S.K. (2015). *Türk Kahvesi*. İstanbul:YKY.
- Pardoe, M.(2004). *Şehirlerin Ecesi İstanbul*.(B.Büyükkal, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Germaner, S. Z.İ. (2008). *Oryantalistlerin İstanbulu*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Thevenot, J.(2009). *Thevenot Seyahatnamesi*.(A Berktay. çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.